

Ольга ЦИГАНОК
Українсько-польський центр
академічних обмінів

ТЕОРІЯ ЕПІЦЕДІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТИКАХ XVII–XVIII СТ. (ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ПІДХІД)

У статті розглядається теорія епіцедії, викладена в українських поетиках XVII – першої половини XVIII ст. Для встановлення претекстів писані в Україні трактати порівнюються з поетиками Юлія Скалігера, Якоба Понтана та Мацея Сарбевського. Розкриваються різні підходи до епіцедії. У сув'язі з теорією аналізуються деякі поетичні епіцедії XVI-XVIII ст. Стверджується, що настанови поетик давали авторам достатній простір для вираження творчої індивідуальності.

Ключові слова: епіцедія, похоронна поезія, поетики, інтертекстуальність.

The article represents the theory of epicedium in the Ukrainian poetics during the XVII – the first half of the XVIII century. To establish the pretexts written in the Ukraine the treatises are compared to the poetics of J.C. Scaliger, J. Pontanus and M.C. Sarbiewski. The various approaches to epicedium are discussed. Some poetic epicedia of the XVII – the first half of the XVIII century are analysed in connection with the theory. It confirms that the Ukrainian poetics gave the sufficient space for the creative expression of individuality.

Key words: epicedium, funeral poetry, poetics, intertextuality.

W artykule rozpatrywana jest teoria epicedium, przedstawiona w ukraińskich podręcznikach poetyki XVII – pierwszej poł. XVIII w. W celu ustalenia pretekstu traktaty napisane na Ukrainie porównywane są z poetykami Juliusza Scaligera, Jakuba Pontanusa i Macieja Sarbiewskiego. Wykazane są różne podejścia do epicedium. W powiązaniu z teorią analizowane są niektóre epicedia poetyckie XVI-XVIII w. Stwierdza się, że konstrukcje poetyk dawały autorom dostateczną przestrzeń dla wyrażenia indywidualności twórczej.

Słowa kluczowe: epicedium, poezja pogrzebowa, poetyki, intertekstualność.

Епіцедія – один із найважчих для визначення і виокремлення жанрових різновидів похоронного віршування. Епіцедія і скорботна елегія були тими формами, в яких у римській літературі розвивалася скорботна поезія. Уже в античності між ними не існувало чіткої межі, деякі епіцедії були дуже близькі до скорботних елегій, проте в епіцедіях домінував риторичний стиль, а в елегіях – особисті почуття автора [10, 6]. Завдання цієї публікації – розглянути, що пишуть про епіцедії українські поетики XVII – першої половини XVIII ст. Це допоможе після дослідження масиву відповідних пам'яток встановити, чи теорія поетики в Україні керувала поетичною практикою, як це допускає Дмитро Чижевський [5, 50], а відтак – краще зрозуміти давню українську теорію віршування та літературну практику.

Перші епіцедії виникають на польсько-українському літературному пограниччі у XVI ст. Писаний латинською мовою твір Павла Русина з Кросна з приводу смерті королівського лікаря Альберта із Шамотул з певною долею умовності можна розглядати як першу на українському ґрунті епіцедію¹. Пісня, що складається зі ста елегійних дистихів – двохсот рядків, написана 1507 р. після смерті Альберта Крипи із Шамотули, доктора медицини, професора Ягеллонського університету і лікаря королеви Єлизавети, матері короля.

Епіцедії писали багато латиномовних поетів польсько-українського літературного пограниччя XVI ст.: Григорій із Самбора, Георгій Тичинський, Севастян Кльонович, Шимон Шимонович та інші². Із полономовних творів перекладено українською мовою розлога (864 рядки) анонімна епіцедія Михайлові Вишневецькому (1585)³.

Каталоги стародруків показують, як широко функціонувала в Україні у XVI-XVIII ст. похоронна поезія, зокрема епіцедії. Це створений у Львівському колегіумі з нагоди смерті краківського каштеляна Станіслава Яблоновського «Пам'ятник скорботи» (*Tropeum doloris*, 1702), писані у Самбірському колегіумі вірші з нагоди похорону Анни Хментовської «Велич стріли» (*Sublimitas sagittae*, 1702), панегірик прозою та віршами з нагоди похорону галицького каштеляна Христофора Скарбека «Депозит золотого» (*Depositum aurei*, 1706), вступ, віршовий панегірик та надгробний напис колишньому власнику друкарні Якову Мостицькому «Роковане безсмертя» (*Immortalitas obligata*, 1707), епіцедії Анні Велогорській (1707), «Останній блиск» (*Ostatni Splendor*, 1726), «Скорботний відгомін» (*Odgios ĩalosny*, 1732), твір з нагоди похорону Стефана Потоцького «Спершу живучи» (*Primum vivens*, 1730) та інші [3]. Варто дослідити з погляду поетичної техніки і стилю вірші Касіяна Саковича «На жалосний погреб зацного рыцара Петра Конашевича Сагайдачного» (1622). Мирослава Андрущенко відносить до похоронної поезії вірші Стефана Яворського на смерть Дмитра Туптала (1709), вірш на похорон митрополита Варлама Ясинського, написаний на його портреті художником і поетом Іларіоном Мигурою тощо. [1, 46-47].

¹ Повна назва – «Елегійна пісня магістра Павла з Кросна, складена про життя, характер, долю найславнішого лікаря Альберта з Шамотули». Латинський текст див.: Pauli Rutheni Crosnensis Carmina / Ed. M. Cytowska. – Varsoviae, 1962. – P. 15-22.

² *In funere divae conjugis Elisabethae... Georgii Ticini.* – Cracoviae 1545; *Ad serenissimum Sigismundum Augustum utriusque Poloniae regem in funere Divi Parentis Sigismundi Magni Carmen elegiacum ... Georgii Ticini.* – Cracoviae, 1548 etc.

³ *Epiciedion*, себто вірш жалобний про благородного й вічної пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького ... / Пер. В.Пепа // Українська поезія XVI ст. – К., 1987. – С.169-194.

Як виокремити із масиву похоронної поезії епіцедії і чи це можливо? Які критерії дефініції цього жанрового різновиду? Що ж писали про епіцедії поетики, писані в Україні у XVII – XVIII ст.?

Досліджувалося 29 поетик: 27 – Київської академії, одна – львівська езуїтська («Роксолянський лев» (Leo Roxolanus, 1663)) та ще одна – невстановленого походження («Короткий виклад» (Eritome, 1734)). Три із цих поетик перекладено, інші зберігаються в рукописному вигляді в Інституті рукописів ЦНБ НАН України⁴. Для встановлення претекстів українські поетики порівнювалися із трактатами визнаних авторитетів – Юлія Скалігера (1484-1558), Якоба Понтана (1542-1626) та Мацея Сарбевського (1595-1640)⁵. Ці поетики академічно-наукового рівня були джерелом інтертекстуальних посилань для шкільних поетик багатьох країн. За допомогою інтертекстуальних посилань на такі престижні тексти автори українських поетик повідомляли про свої культурно-семіотичні орієнтири.

В українських поетиках подекуди похоронні вірші розглядалися всі разом у окремому параграфі, як правило, серед епіграм («Троянда між тернами» (1696-1697): Про епітафію, епіцедію, плач, трени, ненію [De epicedio, lessio, threnodia et naenia] (Rosa inter spinas, 1696-1697, 51); «Прообраз поетичного мистецтва» (1707): Про епіцедію, плач, тренодію і ненію [De epicedio, lessio, threnodia et naenia] (Idea artis poeseos, 1707, 173); «Настанови» (1735): De Eritaphio sev Funebri Poesi [Про епітафію або похоронну поезію] (Praecepta, 1735, 31)). «Книга про поетичне мистецтво» (1637) розглядала похоронні твори у двох параграфах: «§VII. Про епітафію, епіцедію, ненію» та частково у «§VIII. Про написи на колосах, пірамідах,obelісках і знаменах» (Liber, 1637, 147-148). Автор

⁴ Перекладено поетику 1637 р. (Див.: Кречотень В.І. Київська поетика 1637 р. // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI-XVIII ст. – К., 1981. – С. 118-154 (далі – Liber, 1637 і сторінка у цьому виданні), поетику 1705 р. (De arte poetica libri tres // Прокопович Феофан. Сочинения / Под ред. И.П.Еремина. – М. – Л., 1961. – С. 334 – 455 (далі – De arte poetica, 1705 і сторінка у цьому виданні) та поетику 1736 р. (Довгалевський Митрофан. Поетика («Сад поетичний») / Пер. і прим. В. П. Маслюка. – Слово многоцінне. – Кн. 4. – К., 2006. – С. 226 – 529 (далі – Hortus, 1736 і сторінка у цьому виданні, у випадках цитування за рукописом вказується арк). Назви рукописів тут і надалі подаються скорочено, перша цифра за назвою вказує рік написання, друга – аркуш рукопису. Повні назви та шифри рукописів див.: Маслюк В.П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. і їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – К., 1983. – С.225 – 228. Латинський текст подається в модернізованому правописі.

⁵ Julii Caesaris Scaligeri, viri clarissimi, poetices libri septem. Ed. II. – Lugduni, 1594 (далі – Scaliger і номер аркуша у цьому виданні); Jacobi Pontani De Societate Jesu Poeticarum Institutionum libri tres... – Ingolstadii, 1594. – P. 212 – 247 (далі – Pontanus і аркуш); Sarbiewski M.K. De perfecta poesi sive Vergilius et Homerus / Przeioiyl M. Plezia. – Wrociaw, 1954 (далі – Sarbievius і стор).

поетики 1637 р. вказував, що у поділі похоронних віршів на епітафії, епіцедії та ненії він слідує за Сервієм⁶ (Liber, 1637, 146), якого згадували у своїй поетиці Скалігер і Прокопович (Scaliger, 425; *De arte poetica*, 1705, 399). Як вказував Скалігер, Сервій учить відрізняти епітафії від епіцедії: епіцедія виголошувалася перед похованням, епітафія – біля самої могили, до того ж лише раз (Scaliger, 425).

Прихильники виділення всіх похоронних творів в окремий підрозділ мали за собою підтримку Скалігера і Понтана. Понтан згрупував усі твори цієї тематики в підрозділ «Про епітафію або похоронну поезію» [*De Epitaphio sev Funebri Poesi*] (Pontanus, 212-247). Розділ CXXII поетики Скалігера називається «Епітафія, епіцедія, сольний спів, тризна, паренталії, трени, ненії» [*Epitaphium, Epicedium, Monodia, Inferiae, Parentalia, Threni, Naeniae*] (Scaliger, 425). Можна говорити про класичний випадок полігенетичності текстів, коли актуалізується не один підтекст, а більше.

Які ж твори відносилися до похоронних? У поетиці «Книга про поетичне мистецтво» (1637) виділяються епіцедії, ненії, епітафії та написи (Liber, 1637, 146-149). Автор київської поетики «Кастальське джерело» (1685) вказував, що сумні справи описуються в елегіях, трагедіях, тренах, епіцедіях, неніях та епітафіях (Fons Castalius, 1685, 48). У поетиці «Троянда між тернами» (1696-1697) додаються ще тренодія і плач (*Rosa inter spinas*, 1696-1697, 53).

У поетиці 1637 р. за ознаку поділу на окремі жанрові різновиди (класифікації) брався спосіб виголошення (Liber, 1637, 146), хоча усна антична традиція деяких із похоронних творів була на той час уже втрачена. Можливо, не випадково у поетиці «Троянда між тернами» (1696-1697) про епіцедії, плачі та ненії писалося в минулому часі, про епітафії і тренодії – в теперішньому (*Rosa inter spinas*, 1696-1697, 51-52).

Нерідко назва жанрового різновиду вживалася у двох значеннях – у широкому, як узагальнена, родова назва для усіх похоронних творів незалежно від форми, і як назва конкретного жанрового різновиду. У широкому значенні вживався, наприклад, термін «епіцедія» у поетиках «Віфлеємська колиска» (*Cunae Bethleemicae*, 1686, 43) і «Ліра» (1696) (Lira, 1696, 34).

Епіцедія – це похоронний твір, що описує сльози і почуття скорботи (Leo Roxolanus, 1663, 171), містить похоронні похвали (*Samoenia in Parnasso*, 1686, 87), які, як правило, виголошуються (Fons Castalius, 1700,

⁶ Очевидно, йдеться про Марка Сервія Гонората, коментатора «Енеїди» Вергілія IV ст. Див.: Вергілій. Енеїда. С коментаріями Сервія / Перевод с латинского Н.А. Федорова. – М., «Лабиринт», 2001.

142). Епіцедії зазвичай зачитувалися перед похованням тіла покійного (співалися під час похорону), їхнє призначення – збуджувати скорботу. Про це пише услід за Юлієм Скалігером (1484-1558) і Якобом Понтаном (1542-1626) (Scaliger, 425; Pontanus, 214) автор поетики 1637 р. (Liber, 1637, 146). У поетиці «Троянда між тернами» (1696-1697) дається визначення епіцедії як похоронного концепту, що колись із скорботним настроєм співався перед похованням тіла («*Rosa inter spinas*, 1696-1697, 52). Поетика «Прообраз» (1707) дає подібне визначення, замінивши «концепт» на більш доречно у цьому контексті лексему «твір» (Idea, 1707, 177). Як приклади епіцедії подаються фрагменти із «Енеїди» Вергілія. В одному із них Еней оплакує Паланта (Енеїда, кн. XI, 42-44 – див.: *Rosa*, 1696-1697, 52; *Idea*, 1707, 177). У іншому мати голосить над убитим Евріалом:

Ох, Евріале, невже це тебе я тут бачу? В глибокій
Старості в мене підпоро єдина, як міг ти, жорстокий,
Так самотою мене залишити?
(*Вергілій*. Енеїда, кн. IX, 481-483. Переклад М.Білика) (*Rosa*, 1696-1697, 52).

Аналогічні приклади без цитувань наводить Скалігер (Scaliger, 425). Якщо адресат поетики Скалігера – знавець Вергілія – міг впізнати інтертекстуальне посилання й адекватно зрозуміти інтенцію, що стояла за ними, то адресати шкільних поетик без прямого цитування, очевидно, не могли оцінити вибір цих посилань. Рівень підготовки комунікатів – читацької (слухацької) аудиторії – науково-академічних і шкільних поетик був різний. Поетика 1637 р. подає як приклад епіцедію рядки:

Nate, patris dolor, et fessae miseranda senectae
Rupta quies etc.
[Сину, батьківська скорбото, старечої втоми моєї
Спокій перерваний, жалю достойний і т.д.],

вказуючи, що вони взяті із IX книги, 3 еклоги (?) Вергілія (Liber, 1637, 146)]. Насправді це 257-258 рядки із доповнення до 12 книги «Енеїди» італійського ренесансного поета Маффео Веджо (Maffeo Vegio, 1407-1458), яке називали тринадцятою книгою «Енеїди», і яке в XV-XVI ст. входило у видання творів Вергілія [9].

Поетика «Кіферон із двома вершинами» (1694) відносить усі твори, присвячені характеристиці кого-небудь (ритор. *genus demonstrativum*),

серед них епіцедії, до епічної поезії (*Cytheron bivertex*, 1694, 149). Проте в іншому місці, аналізуючи панегіричні оди, тобто твори ліричні, автор цієї ж поетики пише: «Похоронні та інші твори, присвячені чийсь характеристиці, можуть створюватися таким самим чином, як і епічні твори... Тут поет може зобразити Беллону, усіх німф, які оплакують смерть померлого, батьківщину у скорботі, яку не можуть розрадити звучним співом музи... Цьому мають бути дані докази, перераховуючи усі чесноти мужа, подвиги та заслуги щодо батьківщини. Усе це слід підтверджувати прикладами і влучними висловами, часто вживати вигуки, зітхання, апострофу, драматизацію тощо. Завершується пом'якшенням болю тих, хто залишився, запевненням, що померлий продовжить жити у своїх нащадках, у прекрасно зображених чеснотах...» (*Cytheron bivertex*, 1694, 156; подібні формулювання *Lyra*, 1696, 27; *Lyra Heliconis*, 1709, 210). У поетиці «Ліра» (1696) похоронний вірш (*species epicedium*) розглядається одночасно як один із видів епічної поезії, якщо він написаний на похорон якогось героя (*Lyra*, 1696, 27), і ліричної, якщо оплакує смерть якогось благодійника чи товариша (*Lyra*, 1696, 34). Ця тенденція стала домінуючою в теоретичній думці першої третини XVIII ст. (*Lyra Heliconis*, 1709, 210 і 220; *Via lactea*, 1735, 170 і 183), тому поетику «Ліра» (1696) можна вважати претекстом для ряду пізніших поетик – метатекстів.

Митрофан Довгалевський, автор поетики «Сад поетичний» (1736), знав як поетику «Вифлеємська колиска» (1686), так і поетику «Ліра» (1696)⁷. У викладі теорії епіцедії Довгалевський майже дослівно наводить фрагменти тексту поетики «Ліра» (1696). Навіть приклад наводиться із того ж Самуеля Твардовського (1600-1661). Цього епічного поета-уродженця Литви сучасники називали «польським Вергілієм». Автор поетики «Ліра» (1696) трьома цитатами із поеми Твардовського «Громадянська війна» (*Wojna domowa*) (1660) підтверджує свої міркування щодо необхідності часто використовувати в епіцедіях вигуки, нарікання на смерть, непостійність життя людського, мінливість долі тощо.

Деякі автори поетик намагалися подолати двозначність і відносили похоронні вірші, присвячені чийсь характеристиці (*genus demonstrativum*), за винятком епітафій, або тільки до лірики (*Liber*, 1742, 113), або тільки до епосу (*Fons Castalius*, 1700, 141-142).

Змішування, переплетення епічних та ліричних жанрів відбувалося

⁷ Митрофан Довгалевський був власником рукопису поетики «Вифлеємська колиска» (1686), який зараз зберігається в ЦНБ НАН України – це підтверджує автограф (*Ex libris Hieromonach Mytrophanis Dowhalewski*). Йому належав також рукопис поетики «Ліра» (1696), який зараз зберігається у тих самих фондах. Бачимо на цьому примірнику автограф – Ієромонаха Митрофана Довгалевського: внизу арк. 4 – *Hyе*, арк.5 – *го*, арк. 6 – *мо*, арк.7 – *nachi*, арк. 8 – *Mytro*, арк.9 – *phanis*, арк.10 – *Dowhalewski* (*Lyra*, 1696, 4-10).

вже в античності. Епос і лірика співіснували впродовж усієї передісторії старогрецької літератури [7, 64]. В епічних творах (у поемах Гомера та Вергілія) нерідко трапляються ліричні фрагменти. Сучасні дослідники (Крекотень, Шевченко-Савчинська) визначають жанр усієї панегіричної поезії як ліро-епічний [4, 715; 6].

Оригінальний на українському ґрунті погляд на епіцедію демонструє автор поетики «Вифлеємська колиска» (1686). Спираючись на авторитет Квінтіліана і Стація, він відносить епіцедію (поряд із іншими різномірними й невеликого розміру творами на пошану) до сільв («Cunae Bethleemicae, 1686, 43). Прототекстом для автора поетики «Вифлеємська колиска» (1686) був трактат Скалігера (Scaliger, 380–393). На авторитет Скалігера посилався Мацей Сарбевський, який у трактаті «Про досконалу поезію, або Вергілій і Гомер», розділ IX «Про сільви і види сільв, або Стацій і Клавдіан», прийняв Скалігерове трактування епіцедіїв як сільв. Сарбевський, як і Скалігер, показав, що у цих творах, наче викликаних несподіваною пристрастю, переважно присвячених чийсь характеристиці [genus demonstrativum], більше ораторського, ніж поетичного, про що пишуть Аристотель і Квінтіліан, а за ними Стацій і Петроній. Знаходячи підтримку у «Риториці» Аристотеля, Сарбевський вважав, що предметом оповіді (narratio) в епіцедіях має бути опис історичних подій, і епіцедії своїм змістом найбільше наближаються до епосу. Вони пишуть про історію, адже їх предмет – похвали особам, які вже померли, поета від його героя відділяє історична дистанція, до того ж пишуться героїчним віршем. І у Скалігера, і у Сарбевського сільви розглядалися у тому порядку, як проходило людське життя, від шлюбу батьків майбутнього героя до його смерті, тобто від весільних творів (епіталам) до епіцедіїв. І хоч епіцедії завершали цикл, щодо форми Сарбевський ставив їх на перше місце. Оскільки у епіцедіях висловлювалися похвали недавно померлим, а не живим, поет у них почуває себе вільніше. Погляд автора поетики «Cunae Bethleemicae» не знайшов послідовників в наступні десятиліття, проте частково став предтечею для поетики «Гіметт» (1718).

У поетиці «Гіметт» (1718) виділяються два типи епіцедіїв. *Епіцедія або ненія як епічний твір* у поетичній формі славить похорон героїв. До епіцедіїв епічного характеру автор поетики відносить також сільву, яка не що інше, як епічний твір, який більш коротко викладає чи історію, справжню чи вигадану, чи похвалу, чи осуд когось і тому подібне (Hymettus, 1718, 21). Окрім епіцедії або ненії як епічного твору, автор поетики «Гіметт» (1718) пише також про *епіцедій або похоронну оду* – ліричний твір, у якому прославляється померлий герой, друг чи благодійник (див. також *Via lactea*, 1735, 170 і 182). Такі твори пишуться

тими ж способами, що і трени, а як приклади «Гіметт» (1718) і «Книга» (1742) подають 25 і 26 оди із 3 книги Сарбевського (Hymettus, 1718, 35; Liber, 1742, 112). Поетика «Молочний шлях» (1735) подає як приклади оди Горація (Carm. 1, 28; Carm. II, 3, Carm. II, 14) (Via lactea, 1735, 170). Проте якщо оди Сарбевського дійсно написані на похорон, то щодо Горація цього не скажеш. Дві його останні оди – це філософські роздуми поета про неминучість смерті, адресовані друзям Горація – Постуму і Делію. 28 оду із першої книги можна вважати нетиповою епіцедеєю, адже Архій – філософ, громадський діяч і математик IV ст. до н.е. – загинув за декілька століть до того, як створив свою оду Горацій [8, 150-154; 2].

Поетика «Гіметт» (1718) виділяє три частини епіцедеї. Вступ (exordium) можна взяти, показуючи страждання і сльози Ніуби, Геліад, Геракліта, приписуючи їх батьківщині, воїнам, друзям та ін. Початок розповіді (narratio) Вергілій бере із запитання, хто якою піснею намагається полегшити скорботу тих, яких не може втішити ні Муза, ні Аполлон, що також ридають. Слід перерахувати позитивні якості померлого, заслуги щодо батьківщини і блага, які з них випливали, так що аж смерть позаздрила. Тут доречні відповідні влучні вислови про хисткість життя, мінливість речей (Hymettus, 1718, 20-21). Автор поетики рекомендує вживати такі риторичні фігури, як вигуки, зітхання та ін. Завершує твір утішання (consolatio) друзів, що залишилися, показуючи, що померлий буде жити як в їхній пам'яті, так і у славі свого імені.

У поетиці «Шлях» (1724) вказуються три частини епіцедеї, не називаючи їх. Ці три частини виражають три різні почуття: перше, коли поет сумує з приводу смерті покійного, друге – виголошує йому похвали, третє – втішає близьких. Указується, що поети не завжди дотримуються цього порядку, а починають із почуття, яке їм подобається (Via, 1724, 9). Автор поетики «Шлях» (1724) найближче підійшов до античного розуміння епіцедеї, характерною особливістю якої був поділ на три частини: похвала померлого (laudatio), його оплакування (comploratio) та утішання (consolatio) живих, інколи додавався також вступ (exordium) [10, 5-6].

Поетика «Короткий виклад» (1734) майже дослівно повторює цілі фрагменти поетики «Гіметус» (1718), розглядаючи епіцедеї або ненії як епічний твір. Епіцедеї ліричного плану не згадуються, натомість приводяться п'ять видів допоміжних засобів, потрібних під час написання епіцедеї (Epitome, 1734, 66-67).

Поетика «Дорога» (1724) стверджує, що до епічних творів відносяться також трени, плачі і ненії. Авторіві поетики здавалося, що між ними немає різниці, бо де використовується епіцедея, там можна вживати також трени, плачі й ненії. Різниця між ними в тому, що в останніх оплакується

не тільки справжня смерть, а й інші нещастя (чи то особисті, чи загальні): війни із зовнішніми ворогами, руйнація батьківщини, загибель міста від пожару чи потопу, чвари правителів, нехтування Божою вірою тощо. У цих поемах має місце сильне і ніжне почуття, досліджуються причини лих, поет оплакує, вживаючи фігури співчуття (Via, 1724, 12).

Таким чином, складається враження, що теорія епіцедії, викладена у поетиках, давала авторам широкий простір для вираження творчої індивідуальності. Очевидно, ця теорія формувалася з багатьох джерел. Тут і осмислення спадщини античних корифеїв (Вергілій, Горацій), і кращих досягнень сучасної польської літератури (Твардовський, Сарбевський), і авторитетних академічних поетик (Скалігер, Понтан, Сарбевський). Цікаво, що власні або маловідомі приклади епіцедіїв київські поетики не подають. Наскільки міркування, викладені в поетиках, відображали весь багатий спектр тогочасної літературної практики, поки що сказати важко. Коротко зупинимось лише на трьох текстах.

Як вказує дослідник польсько-латинських ренесансних епіцедіїв Стефан Заблоцький, епіцедія Павла Русина Альбертові з Шамотули – це широка похвала (*laudatio*), побудована відповідно до характерного для гуманістів, особливо німецьких, принципу: головна думка ілюструється низкою прикладів без введення нових мотивів. Джерела такої поетичної техніки, коли теза підтверджується прикладами, слід шукати у Авзонія – одного з улюблених античних письменників-гуманістів. У написаній також дистихом елегійним «Епіцедії батькові» (*Epiciedion ad patrem*) Авзонія похвала займає майже весь твір [11, 139-140].

Епіцедія Михайлові Вишневецькому (1585) написана через два з половиною місяці після смерті старого князя і адресована князні Гальшці Зеновичівні, щоб, як вказує анонімний автор, віддячити їй за благодіяння. Натрапляємо тут на характерні для епіцедії скарги на оманливість та непостійність світу, підступність смерті, жалі з приводу непоправної втрати, опис родоводу героя – нащадка двох княжих родів – Вишневецьких та Збараських, проте домінує інше. Найбільше уваги приділяється опису військових подвигів героя, для якого честь і слава були в житті найголовнішим: Михайло Вишневецький був цілій Україні щитом у битвах з ординцями (рядок 75), а Речі Посполитій – охоронцем (рядок 137). Маємо, без сумніву, епіцедію епічного характеру, що підтверджують елементи епічного стилю: опис батальних сцен (рядки 167-186; 217-280; 317-394; 423-450; 531-543 та ін.), напучувальні промови князя до своїх воїнів (146-166; 444-450; 527-530 та ін.) тощо. Закінчується твір звертанням до княжого дому Вишневецьких, особливо молодого князя

Щоби син наслідував батьківську справу,
Україні послужив, як державець правий
(Переклад В.Пепа) («Замкнення тих віршів», рядки 13-14).

Таким чином, в епіцедії Михайлові Вишневецькому ми бачимо всі характерні для епіцедії частини: короткі «оплакування» (*comploratio*) та своєрідне «втішання» (*consolatio*), домінуючу розповідь – похвалу (*narratio*). Складається враження, що структура епіцедії не скувала автора, а стала органічним підґрунтям цього самобутнього твору.

Привертає увагу також писана елегійним дистихом (56 дистихів, 112 рядків) епіцедія «Плачі великі» (*Luctus multiplex*, 1751)⁸. Уже назва вступу «*Prolusio*» – однокорінне слово із «*ludus*» – «гра» вказує на наявність у цій епіцедії драматичного елемента, застосування якого дозволяла поетика панегіричного вірша. Розпочинається текст традиційними для епічних творів і нерідкими серед творів ліричних «*invocatio*» – «зверненням до божества» та «*praerpositio*» – «визначенням теми»:

FleBILE LUCTIFICA CARMEN MIHI PROME FIGURA
ET REFER AETerno SQUALIDA MUSA CHORO,
DIC AGE NUPEROS HODIerno E FUNERE LUCTUS
SI QUID PRAE LUCTU DICERE MAESTA VALES (1-4).
[Жалібну пісню мені розкажи у скорботній манері,
Музо проста, і звісти вічному гурту її.
Ну ж бо, повідай, як плачуть, ридають на погребі нині,
Може, спроможна ти ще слово сказати, сумна].

Серед загального суму, викликаного смертю Йозефа Потоцького, поет побачив, як підійшли три сумні богині – алегоричні фігури: Беллона (*Bellona* – римська богиня війни, сестра Марса), Мир (*Pax*) та Благочестя (*Religio* – Релігійність). Кожна із них описала чесноти героя, нитку життя якого жорстокими руками перерізали богині долі – Парки. Беллона стверджувала, що основним в його житті були військові подвиги. Мир заперечував – найкраще чесноти героя проявилися саме в мирний час. Найдовше оспівувало померлого Благочестя, яке довело його глибоку релігійність. Квінтесенція твору – у заключних рядках:

*Magnus erat sago bellator, pax senator,
Maximus ille tamen religione fuit* (111-112).

⁸ Див. текст латинською мовою у: Шевченко-Савчинська Л.Г. Етикетна латиномовна поезія в українській літературі XVI-XVIII ст. – Додаток Д. – С. 224-227.

[Він на війні був великий ратай, а у мирі – державець,
Велич найбільша його у благочесті була]⁹.

Наведені приклади показують, що епіцедії – цікаві і варті дослідження зразки давнього українського віршування.

Література

1. Андрущенко Мирослава. Парнас віршотворний: Києво-Могилянська академія та український літературний процес XVIII ст. – К., 1999. – С. 46-47.
2. Гораций. Твори /Переклад Андрія Содомори. – К., 1982.
3. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга 1 (1574-1700). – Львів, 1981; Книга 2, ч.1 (1700 – 1764). – Львів, 1984.
4. Історія української культури: У 5-ти томах. Т.2. – Київ, 2001.
5. Чижевський Дмитро. Український літературний барок: Нариси // Чижевський Дмитро. Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. – К.: Обереги, 2003. – С.50.
6. Шевченко-Савчинська Л.Г. Етикетна латиномовна поезія в українській літературі XVI-XVIII ст. / Дис. ... канд. філолог. наук. – К., 2005.
7. Literature in the Greek and Roman Worlds. A new perspective/ Ed. By Oliver Taplin. – Oxford University Press, 2000. – P.64.
8. Matthiae Casimiri Sarbievii e Societate Jesu Carmina. – Parisiis, 1759. – P. 150-154.
9. Schneider, Bernd, ed. Das Aeneissupplement des Maffeo Vegio / Eingeleitet, nach den Handschriften herausgegeben, bersetzt und mit einem Index versehen. Acta Humaniora. – Weinheim, 1985.
10. Zabłocki Stefan. Antyczne epicedium i elegia żałobna. Geneza i rozwój. – Wrocław, 1965.
11. Zabłocki Stefan. Polsko-łacińskie epicedium renesansowe na tle europejskim. – Wrocław etc., 1968. – S. 139-140.

⁹ Дослівний переклад: у військовому плащі (античний сагум) він був великий воївник, у мирі – державний діяч (сенатор), однак найбільшим він був у благочесті.